

Ifj. Koszorús Ferenc

TRAGÉDIA ÉS ŐRÜLET VIHARÁBAN
*Magyarország 1944-ben**

Bevezetés

Dolgozatomban azt a meggyőződésemet igyekszem alátámasztani, miszerint kizárólag a történelmi pontosság, teljesség és tisztesség képes arra, hogy előmozdítsa a régóta kívánatos megbékélést keresztények és zsidók között. Magyarország egy sor rendezvénnel emlékezett meg a holokausztról a 2014-es emlékév során, a 2012-es esztendőt pedig Raoul Wallenberg-emlékévként nyilvánította. 2015 áprilisában a Kossuth Rádió egyik napi adását teljes egészében a vészkerszokról való megemlékezésnek szentelte, míg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem kötelező kurzust hirdetett hallgatói számára a holokausztról. Ezek és más hasonló események hozzájárultak e vészterhes időszak magyarországi történéseinek jobb megértéséhez. Ezt a borzalmas és bonyolult, helyenként árnyalt megközelítést igénylő időszakot minden lehetséges megvilágításban szemügyre kell vennünk, és el kell utasítanunk, hogy egyesek a történelmi eseményeket politikai célokra használják föl.

Ezen általános elvekből kiindulva két alapvető szempontot kell a magunkévé tennünk: egyfelől el kell utasítanunk minden, a holokauszt „tisztára mosására” irányuló kísérletet, másfelől elfogadhatatlannak kell tartanunk azokat a próbálkozásokat, amelyek a német megszállás után lezajlott mentőakciók és náciellenes tevékenységek tagadásával, elhallgatásával vagy lebecsülésével a történelem „befeketítésére” irányulnak.

A Magyarországra 1944. március 19-én zúduló német megszállás által előidézett drámai változások súlyának megértéséhez tudnunk kell, amint arra Joseph Rothschild (Columbia Egyetem) és Nancy M. Wingfield (Észak-Illinois-i Egyetem) professzorok is rámutatnak, hogy az említett időpont előtt „a kormányzó konzervatívok jóvoltából a hazai társadalmi és intézményes rendnek a náci modellel való összehangolása csak meglehetősen felhígított formában ment végbe, ami keserűséggel és dühvel töltötte el a radikális jobboldalt. Heves viták zajlottak a parlamentben, az ellenzéki pártok aktívan működhetek, a szakszervezetek szabadon szervezkedhetek, élénk sajtóélet folyt – jóllehet Németország nyílt kritikája tilalom alá esett. A polgári szabadságjogok sértetlenek maradtak. A Magyarországra menekült lengyelek és szövetséges hadifoglyok menedékre találtak. A zsidókat gazdasági és társadalmi korlátozások sújtották ugyan, de nem kellett megsemmisítéstől tartaniuk. A feldühödött Hitler 1944 márciusának közepén megszállta Magyarországot és kikényszerítette, hogy a vonakodó, békekötést kereső konzer-

* Jelen írásom első változata a Hungarian Review 2014. március 14-ei számában jelent meg. Az általa keletett érdeklődés és a hozzászólások miatt úgy döntöttem, hogy kibővítem és eddig nem közölt adatokkal egészítem ki.

vatív kormány helyére németbarát kabinet lépjen, amely azonban még nem volt teljes egészében szélsőjobboldalinak mondható.”¹

A német megszállás azonban véget vetett Magyarország viszonylagos szabadságának. A mértékadó elemzők és történészek többsége² egyetért Rothschild professzorral abban, hogy a náci Németország 1944. március 19-én elfoglalta Magyarországot, amely a tengelyhatalmak névleges szövetségese volt.

Romsics Ignác szerint „noha Horthy [az erőszaknak engedve] nevezte ki az új kormányt, [...] a kabinet nem vele hagyta jóvá intézkedéseit, hanem Edmund Veesenmayerrel, Hitler teljhatalmú megbízottjával, aki felváltotta a korábbi német nagykövetet. Öthónapos kormányzása alatt Sztójay igyekezett teljesíteni a németek és a magyar szélsőjobb minden olyan követelését, amelyek a konzervatív rendszer ellenállása miatt mindaddig meghíúsultak. Március 28-án feloszlatta a baloldal és a polgári demokratikus ellenzék minden pártját, köztük a Független Kisgazdapártot és a Szociáldemokrata Pártot. Márciusban és áprilisban több mint háromezer ember került a Gestapo, valamint a magyar rendőrség és csendőrség fogságába. [...] A jogfolytonosság látszatát azzal próbálták megőrizni, hogy megengedték az országgyűlés további működését, közben azonban tömeges tisztogatásra került sor az államigazgatás és a hadvezetés élén (a 41 főszolgabíró közül 29-et és a polgármesterek kétharmadát leváltották).”³

A tisztogatás eredményes volt. A németek ki akarták irtani a magyar zsidóságot, és céljuk elérését „megkönnyítette az a tény, hogy sikerült kiiktatniuk a korábbi magyar politikai vezetést. A magyar gazdasági, diplomáciai és katonai elit németellenes csoportjait eltávolították a hatalmi pozíciókból. Azok a liberális konzervatívok, baloldali liberálisok és szociáldemokraták, akik tiltakoztak a zsidóellenes törvények ellen, német börtönökbe vagy koncentrációs táborokba kerültek, illetve bujkálni kényszerültek.”⁴

A bekövetkezett fejlemények nyomán Horthynak talán hallgatnia kellett volna Kállay tanácsára, mert lemondásával még a jogfolytonosság látszata sem maradt volna fenn. Chorin Ferenc, Kornfeld Móric és más zsidó vezetők viszont arra biztatták, hogy ne mondjon le, mivel attól tartottak, hogy a zsidókra biztos halál vár, ha a kormánynak nem sikerül leszerelnie a németeket.⁵ Valóban igaz, hogy „Magyarországon a mai napig heves viták folynak a kormányzó döntéséről”.⁶ Ha Horthy lemondott volna, akkor a szövetségese a németek által elfoglalt országnak, nem pedig ellenséges államnak tekintették volna Magyarországot, s a kormányzó neve nem fonódna össze a vidéki zsidóság

¹ Joseph ROTHSCHILD – Nancy M. WINGFIELD: *Return to Diversity. A Political History of East Central Europe since World War II*, Oxford University Press, New York, 2000³, 40.

² Így például Elie Wiesel, Nemeskürty István, Berend T. Iván, Török Bálint, Juhász Gyula, Gosztonyi Péter, Horváth János, Csicsery-Rónay István, Kovács Imre, Domonkos István, Karsai Elek, Vigh Károly, Tsvi Erez, Hantó Zsuzsa és Asher Cohen.

³ Ignác ROMSICS: *Hungary in the Twentieth Century*, Corvina–Osiris, Budapest, 1999, 211–212 (kiemelés tőlem).

⁴ Deborah S. CORNELIUS: *Hungary in World War II*, Fordham University Press, New York, 2011, 292. Lásd még Lucy S. DAWIDOWICZ: *The War Against the Jews: 1933–1945*, Rinehart and Winston, New York, 1975, 379. Itt a következő megállapítás olvasható: „Ettől [1944. március 19-étől] fogva Magyarországot valójában az SS és Edmund Veesenmayer teljhatalmú birodalmi megbízott kormányozták.”

⁵ CORNELIUS: *I. m.*, 281.

⁶ *Uo.*, 286.

deportálásával. Viszont a budapesti zsidók minden valószínűség szerint német haláltáborokban fejezték volna be életüket. A kormányzói tisztségét megőrző Horthy megővta Budapest 250 ezres zsidóságát. De vajon tehetett-e volna ennél többet? Charles Fenyvesi szerint „Horthy mint államfő kellő hatalommal rendelkezett zsidó állampolgárainak legalábbis egy ideig tartó védelmezésére. [...] Horthy alábecsülte cselekvési szabadságát és túlbecsülte a német megszállók erejét.”⁷

1944. március 19-ével kapcsolatban nem egy szövetséges hatalom baráti gesztusáról van szó, amelynek csapatai egyszerűen keresztülmasíroznak Magyarországon: a felingerelt Hitler parancsot adott a megszállásra, és ezzel megakadályozta Magyarország kilépését a háborúból (amiről már folytak a tárgyalások Budapest és a szövetségesek képviselői között). Hitlert az is dühítette, hogy a Kállay-kormány határozottan megtagadta az ország mintegy nyolcszáz ezres zsidó lakosságának deportálását. Randolph Braham, a korszak specialistája tömören így fogalmaz: „a németek elsősorban saját biztonsági érdekeikből határozták el magukat Magyarország megszállására. Az európai zsidóság utolsó megmaradt tömbjének, a magyar zsidóságnak az elpusztítása alapvetően e német katonai döntés következménye volt.”⁸ John Lukacs értékelése szerint „Magyarország megmaradt függetlensége [a megszállás után] jórészt elveszett, [...] 1944 tavaszán a háború a maga fizikai valóságában megérkezett Budapestre”.⁹

A kormányzat által elmulasztott előkészületek, a vezérkar számos tisztjének, illetve a haderő jó néhány főtisztjének és tábornokának németbarát beállítottsága, valamint a bolsevizmustól való általános félelem azzal a tragikus következménnyel járt, hogy nem kerülhetett sor katonai ellenállásra a német megszálló erőkkel szemben. Ez a mulasztás tragikus következményekkel járt mind a zsidóság, mind Magyarország számára.

A megszállás tragikus következménye

Egyértelműen el kell ítélnünk minden olyan kísérletet, amely az 1944. március 19-ével bekövetkezett katasztrófát (vagyis az ország német megszállását), majd ezt követően mintegy 550 ezer magyar zsidó deportálását és legyilkolását, valamint a magyar hatóságok és egyes társadalmi körök ebben játszott szerepét igyekszik tisztára mosni. Magyarország megszállása azzal a tragikus következménnyel járt, hogy a náci megszállók és magyar cin-

⁷ Charles FENYVESI: *Mikor az angyalok túljártak a világ eszén*, ford. Walkóné Békés Ágnes, Európa, Budapest, 2001, 51. Vigh Károly amellett érvel, hogy Koszorús Ferenc ezredes [a szerző édesapja – a Szerk.] 1944. júliusi, a budapesti zsidóság deportálását megakadályozó katonai akciója azt bizonyítja, hogy a dolgok más fordulatot vehettek volna, ha Horthy korábban, határozottabban és gyorsabban cselekszik (VIGH Károly: *Ugrás a sötétbe*, Magvető, Budapest, 1984, 33). Veessenmayer 1944. július 13-én Berlinbe küldött táviratában ez áll: „[Horthy] immár maradék hatalmát is elvesztette, ami abból is látszik, hogy még Baky és Endre belügyminisztériumi államtitkárok elmozdítására is képtelen” (idézi RÁNKI György – PAMLÉNYI Ervin – TILKOVSKY Lóránt – JUHÁSZ Gyula: *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1945*, Kossuth, Budapest, 1968, 881).

⁸ Randolph L. BRAHAM: *The Uniqueness of the Holocaust in Hungary = The Holocaust in Hungary Forty Years Later*, szerk. Randolph L. Braham – Bela Vago, Columbia University Press, New York, 1985, 185.

⁹ John LUKACS: *Budapest 1900. A Historical Portrait of a City and its Culture*, Grove Press, New York, 1988, 217.

kosaik zsidók százezreit indították útnak borzalmas körülmények között koncentrációs táborokba, ahol többségükre halál várt. Mind a német, mind a magyar közreműködők felelősségét el kell ismerni, amint azt Magyarország vezetői Antall Józseffel kezdve meg is tették.¹⁰ A történeteket sohasem szabad elfelejteni, s be kell építeni őket az iskolai tananyagba, mégpedig nemcsak a történelmi hűség és az emberi tisztesség szolgálatában, hanem azért is, hogy a jövőben sohas fordulhassanak elő efféle tragédiák.

Braham így foglalja össze a németeknek és a magyaroknak a holokausztban játszott szerepét: „a németek mindenáron meg akarták oldani a zsidókérdést, de nem járhatk volna eredménnyel az ekkor kinevezett [Sztójay-féle] bábkormány beleegyezése és a magyar hatalmi szervek együttműködése nélkül. [...] Ugyanakkor a magyar szélsőjobb nem valósíthatta volna meg az ideológiájában meghirdetett céljait a [német] megszállás nélkül.”¹¹ Ránki György álláspontja szerint „a magyar közreműködők száma magasabb volt ugyan a németekénél, de az eseményeket megvizsgálva arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a németek nélkül a magyarországi holokauszt nem ezen a módon következett volna be”.¹²

Az események vizsgálata során emlékeztetnünk kell a két világháború közötti időszakban fokozódó antiszemitizmusra, a megszállás előtt hozott zsidóellenes törvényekre, a kamenyec-podolszki tragédiára (amelynek Keresztes-Fischer belügyminiszter vetett véget¹³), az újvidéki tömeggyilkosságra (amelynek elkövetőit a Kállay-kormány bíróság elé

¹⁰ József ANTALL: *Selected Speeches and Interviews (1989–1993)*, szerk. Géza Jeszenszky, Antall József Alapítvány, Budapest, 2008, 147–149.

¹¹ BRAHAM: *The Uniqueness of the Holocaust in Hungary*, 186.

¹² György RÁNKI: *The Germans and the Destruction of Hungarian Jewry = The Holocaust in Hungary Forty Years Later*, 77.

¹³ Mint írásomban utalok rá, egyesek a nem-zsidó magyarok embermentési kísérleteinek és náciellenes tevékenységének elhallgatásával vagy elbagatellizálásával igyekeznek „befeketíteni” a történelmet. Így például nemrégiben is alulértékelték Keresztes-Fischer náciellenes magatartását és szerepét a deportálások leállításában. Lásd például FROJIMOVICS Kinga: *A galíciai deportálások*, Népszabadság 2014. február 1. Igaz, hogy a kamenyec-podolszki deportálásokat részben a németek kérésére állította le, de akadnak más mellette szóló döntő jelentőségű tények is, amelyeket egyesek megmagyarázhatatlanul elhallgatnak. Csicsery-Rónay István Brahamet idézi Keresztes-Fischerről szóló cikkében: „Amikor Keresztes-Fischer tudomást szerzett a vérfürdőről, a belügyminisztert, ahogy Brahamnál olvashatjuk, »láthatóan mélyen megrendítette a hír, és közölte, hogy torkig van már ezekkel a dolgokkal. Utasítást adott, hogy a deportálásokat azonnal állítsák le. [...] Hét szerelvényt, amely a határ felé tartott, visszarendeltek [...] köztük két szerelvényt, amely már meg is érkezett Körösmezőre»” (CSICSERY-RÓNAY István: *Keresztes-Fischer Ferenc = Magyarország a második világháborúban*, szerk. Csicsery-Rónay István, Occidental Press, Budapest, 2001, 19). Lásd még TURBUZ Dávid: *Horthy Miklós*, Napvilág, Budapest, 2011, 182: „A belügyminiszter [Keresztes-Fischer] a deportálást német nyomásra és a beérkezett jelentések alapján augusztus 9-én állította le.” Bryan Cartledge így ír: „Mindazonáltal emlékeztetnünk kell arra is, hogy 1941 nyara és 1943 között a magyar belügyminisztérium »keresztény papírokkal« látott el 14 ezer lengyel zsidót, hogy megmentse őket a deportálástól; s amikor szivárogni kezdtek a hírek arról, hogy az SS minden deportáltat lemészárolt Ukrajnában, a minisztérium elrendelte a deportálások leállítását, sőt parancsot adott a már elindult vonatok visszairányítására is” (Bryan CARTLEDGE: *The Will to Survive; a History of Hungary*, Columbia University Press, New York, 2011, 384). Fenyvesinél pedig ezt olvashatjuk Keresztes-Fischerről: „Sajátos módon a magyar kormány legmagasabb rangú náciellenes tagja Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter volt – erre a posztra pedig többnyire gazembereket ültettek. »Átlépett saját árnyékán« – mondja róla az Amerikában élő Thassy Jenő, aki akkoriban hadnagyként szolgált a hadseregben és zsidókat mentett. Magyar nyelven megjelent *Veszélyes vidék* című emlékiratában félénk kis bürokratának festi le Fischert, akivel társaságban találkozott. »Apró, erőtlén kezeit tördelve« odaadó figyelemmel hallgatta azokat, akik hozzá fordultak,

állította), az 1920-ban bevezetett hírhedt *numerus clausus*ra (amelynek legkifogásolhatóbb szakaszát 1928-ban módosították),¹⁴ valamint a munkaszolgálatos zászlóaljakra (sorsukat később Nagybacsoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter könnyítette meg, akit ezért a Jad Vasem Intézet a Világ Igazának nyilvánított).

Ugyancsak figyelmet érdemel az a tény, hogy mintegy nyolcszáz ezer zsidó élt az 1944-es megszállás előtti Magyarországon. Ez feldühítette a náci Németországot, amiről az a feljegyzés is tanúskodik, amelyet Joseph Goebbels 1943. május 8-án, egy Horthy és Hitler közötti találkozót követően vezetett be naplójába: „A zsidókérdés megoldása távolról sem mondható kielégítőnek Magyarországon. A zsidók beszivárogtak a magyar államba, s a tárgyalás során a Führernek nem sikerült Horthyt rábeszélnie szigorúbb intézkedések bevezetésére. Horthyt családján keresztül ezer szál köti a zsidósághoz, és várhatóan szembehelyezkedik majd minden erőfeszítéssel, amely a zsidókérdés energikus megoldására irányul. Egy sor humanitárius ellenérvet hozott föl, amelyek természetesen nem fogadhatók el az adott helyzetben. A zsidók vonatkozásában nincs helye semmiféle humanitarizmusnak. A zsidókat le kell győzni.”¹⁵

Kétségtelen, hogy a fasiszta, náci és németbarát elemek hazájuk érdekeit és az embe-riesség eszméjét elárulva üdvözölték a német megszállást, de 1944 tavaszáig, vagyis amíg Magyarország legalább látszatfüggetlenséget élvezhetett, a hatalmi szervek féken tartották őket. A szövetségesek győzelme után a háborús bűnösöket (köztük a Sztójay- és a Szálasi-kormány több tagját) a magyar népbíróságok halálra ítélték.

Anélkül, hogy szemernyit is csökkenteni próbálnánk a magyar holokauszt német és magyar elkövetőinek felelősségét, emlékeztetni kell azokra az elmulasztott lépésekre, amelyek a nácik és magyar cinkosaik ördögi eltökéltsége ellenére életet menthettek volna meg, s amelyekről nem sok szó esik manapság. Ezek közé tartozik például az a tény, hogy a szövetségesek nem voltak hajlandóak például az auschwitzi megsemmisítő berendezések és az oda vezető vasútvonalak bombázására. Egy amerikai történész szerint „a bombázásra tett javaslatok elutasításának valódi oka az volt, hogy a hadügyminisztérium már korábban úgy döntött: az áldozatok mentése nem része küldetésének.

mert tudták, hogy segíteni fog. »Noha a törvény szentírás volt számára, mégis megszegte, hogy életet mentsen, és ezzel óriássá vált« – írja Thassy. Fischernek hivatali feladatkörébe tartozott, hogy ne engedjen ellenséges idegeneket – így a németek megszállta Lengyelországból érkező menekülteket, köztük több ezer zsidót – az ország területére lépni. Ő azonban tízezzel hagyta a zsidókat beözönlenni Magyarországra, közreműködött fogadóközpontok létesítésében, igyekezett nem észrevenni, hogy a zsidók egy része keresztényként véteti nyilvántartásba magát, és megtagadta kiszolgáltatásukat a németeknek. Fischer alig titkolt szövetségben volt különböző érdekeket képviselő emberekkel – a magyar illegális náciellenes mozgalom tagjaival, sőt a belzi Aharaun ben Jisszákhár nagy hírű lengyel hászid rabbival is, akinek először 1942–1944 között, a rabbi budapesti tartózkodása idején nyújtott segítséget, később meg palesztinai menekülésében támogatta. [...] 1944 márciusában, mihelyt a német csapatok megszállták Magyarországot, Fischert eltávolították miniszteri tisztségéből, és az októberi nyilaskeresztes puccs után a Gestapo utasítására a mauthauseni koncentrációs táborba deportálták, ahol egészsége hamarosan megrendült. Ausztriában halt meg, néhány hónappal azután, hogy amerikai csapatok felszabadították” (FENYVESI: *I. m.*, 54–55).

¹⁴ Lásd Gergely EGRESSY: *A Statistical Overview of the Hungarian Numerus Clausus Law of 1920 – A Historical Necessity or the First Step Toward the Holocaust?*, *East European Quarterly* 2000/4.

¹⁵ Lásd <http://www.nizkor.org/hweb/people/g/goebbels/-joseph/goebbels-1948-excerpts-02.html>.

[...] Az amerikai katonai vezetés számára az európai zsidók a feladatkörükön kívül eső problémát és nem kívánatos terhet jelentettek.”¹⁶ Emellett a szerző szerint „nagyobb nyilvánosság elé kellett volna tární egész Európában a zsidó nép legyilkolását. [...] Rooseveltnak, Churchillnek és a pápának világossá kellett volna tennie a nácik előtt, hogy tudatában vannak a tömeges népiirtás tervének, és szigorúan elítélik azt. [...] Az európai zsidókkal tudatni kellett volna, mi történik a táborokban, s mi vár az oda tartó vonatok utasaira. [...] Rooseveltnak, Churchillnek és más nyugati vezetőknek, valamint a zsidóság legfőbb szószólóinak ismételten figyelmeztetniük kellett volna a zsidókat a deportálás előkészületeire, és elrejtőzésre, menekülésre vagy ellenállásra kellett volna buzdítaniuk őket.”¹⁷

De nem csak a nyugati vezetők mulasztották el a zsidóság figyelmeztetését. 1944 tragikus fejleményei között említendő az a tény, hogy néhány zsidó vezető cserbenhagyta hitsorsosait azzal, hogy nem figyelmeztette a veszélyre és nem buzdította őket elrejtőzésre, menekülésre vagy ellenállásra. Az Auschwitzból megszökött Rudolf Verba, az *Auschwitzi jegyzőkönyv* egyik szerzője fájdalmas keserűséggel jelentette ki: „a magyarországi zsidóság hivatalos vezetői elmulasztották tájékoztatni közösségüket az auschwitzi halálgyárak működéséről, s ezzel hozzájárultak ahhoz, hogy Adolf Eichmann elképesztő gyorsasággal megszervezhesse a magyar zsidók deportálását. Nézetem szerint Eichmann tevékenységét komolyan hátráltathatta volna, ha figyelmeztetéseink időben a leendő áldozatok tudomására jutnak.”¹⁸

A megszállás okozta pusztítás Magyarországon

A holokauszt és a háborús szenvedések két különálló katasztrófának tekintendők. Ugyanakkor nem szabad tagadni vagy alábecsülni azokat a pusztításokat, amelyeket a német megszállás és a magyar quislingek tevékenysége okozott: nem engedték az országot kilépni a háborúból, amely így „évezredek történelme legkegyetlenebb harcainak szolgált színtérül”.¹⁹

¹⁶ David S. WYMAN: *Abandonment of the Jews. America and the Holocaust, 1941–1945*, Pantheon Books, New York, 1984, 307.

¹⁷ *Uo.*, 334–335.

¹⁸ Rudolf VERBA: *The Preparations for the Holocaust in Hungary. An Eyewitness Account = The Nazis' Last Victims. The Holocaust in Hungary*, szerk. Randolph L. Braham – Scott Miller, Wayne State University Press, Detroit, 1998, 56. A tanácsok szigorú bírálatoról lásd Tivadar SOROS: *Masquerade: Dancing around Death in Nazi-Occupied Hungary*, szerk., ford. Humphrey Tonkin, Arcade Publishing, New York, 2001, 16. A kevésbé szigorú megítélések közül lásd <http://degob.org/index.php?showarticle=2021>. Itt a következő olvasható: „Összességében elmondhatjuk, hogy a Zsidó Tanácsot alapvetően jó szándékok vezették, de elhibázott stratégiát követett, s az események áldozataként nem sokat tudott elérni.” Lásd még Judit MOLNÁR: *The Foundation and Activities of the Hungarian Jewish Council, March 20 – July 7, 1944*, *Yad Vashem Studies* 2002, 27–28. Innen idézem: „Tény, hogy a Zsidó Tanács hajlandó volt együttműködni a hatóságokkal. Ez azonban nem jelenti azt, hogy csak saját rokonaikon és barátaiakon akartak segíteni. Meglehetősen szűk keretek között, a hatóságokhoz intézett kérvényekkel igyekeztek javítani a zsidók helyzetét.”

¹⁹ Nándor F. DREISZIGER: *Hungary in 1945*, *Hungarian Studies Review* 1995/1., 5.

Bryan Cartledge is leszögezi, hogy Magyarországnak óriási árat kellett fizetnie bal-sorsú háborús részvételéért: „A halálos áldozatok száma 900 ezer volt, köztük 550 ezer zsidó. 600 ezer magyar állampolgár (köztük 120 ezer polgári személy) került szovjet fogolytáborba, s ezeknek a fele sohasem tért vissza hazájába. Az ország nemzeti vagyonának mintegy fele (az ipari létesítmények 54 százaléka, a vasútvonalak 40 százaléka, az állattállomány több mint fele) elpusztult vagy katonai célokra vették igénybe. Mindenesül elvesztek azok az ajándékok, amelyek ígézetében Magyarország fausti paktumot kötött a hitleri Németországgal. Ráadásul az ország eljátszotta a nemzetközi közösség jóindulatát. 1945 februárjában a jaltai konferencián senki sem emelt szót büntetésének enyhítése érdekében, senkit sem foglalkoztatott az ország jövője. Feledésbe merült Churchill és Sztálin nem hivatalos megegyezése, miszerint a háború után a Nyugat 50 százalékos befolyással rendelkezik majd Magyarországon (ami már Molotov és Eden hallgatólagos megállapodása nyomán 25 százalékra csökkent). Az ország szovjet megszállását mindenki kész ténynek tekintette. Az 1944–45-ös év eseményei – talán a 13. századi tatár invázió kivételével – elhomályosították a magyarok történelmének minden korábbi tragédiáját és sorscsapását.”²⁰

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy „a II. világháború kitörésekor világos volt, hogy Magyarország bele fog sodródni a háborúba. Az országot Németországgal szövetséges vagy a németek által elfoglalt államok vették körül Közép-Európában, s ez a geopolitikai helyzet a semlegesség megőrzésére tett erőfeszítések ellenére előrevetítette, hogy az ország képtelen lesz kivonni magát a háborúból. A kérdés csak az volt, hogy erre Németország szövetségeseként vagy a németek által megszállt országgént kerül-e sor. [...] Az elcsatolt [magyar többségű] területek visszaszerzésének ígézetében és Németország lenyűgöző kezdeti sikerei láttán sokan úgy vélték, hogy az ország Németország szövetségeseként visszakaphatja az elveszített területeket. Ezt a meggyőződést erősítette az a tény, hogy a magyarok élete egészen az 1944. márciusi német megszállásig meglepően normális keretek között zajlott, noha a zsidó állampolgárokat korlátozások sújtották.”²¹

Minden „befektetési” kísérlet elutasítandó

Nem szabad elhallgatni, tagadni, elfeledni vagy lekicsinyelni az embertelenséggel szembeálló nem-zsidó magyarok mentési erőfeszítéseit. Közéjük tartozott Koszorús Ferenc ezredes, aki a kormányzóhoz hű csapatai élén 1944 júliusában megakadályozta a budapesti zsidóság deportálását.

A magyarországi holokauszt ötvenedik évfordulóján Tom Lantos liberális demokrata kongresszusi képviselő, az Egyesült Államok Képviselőháza külügyi bizottságának

²⁰ CARTLEDGE: *I. m.*, 412 (kiemelés tőlem).

²¹ CORNELIUS: *I. m.*, 5. Lásd még John F. MONTGOMERY: *Magyarország, a vonakodó csatlós*, Zrínyi, Budapest, 2004. (A szerző 1933 és 1941 között az Egyesült Államok rendkívüli és meghatalmazott budapesti nagykövete volt.)

korábbi elnöke – aki maga is a holokauszt túlélői közé tartozott – a következő szavakkal méltatta Koszorús Ferenc ezredes érdemeit: „Koszorús ezredes tette [1944 júliusában] volt az egyetlen olyan eset, amikor a tengelyhatalmakhoz tartozó egyik ország fegyveres erőt alkalmazott zsidók deportálásnak megakadályozására. E rendkívüli bátorságra valló, a kiszámíthatatlan helyzetben nagy kockázattal járó tett három és fél hónappal hátráltatta a nácik budapesti hatalomátvételét. Ez idő alatt zsidók ezrei kerültek biztonságba Budapesten és menekültek meg a kivégzéstől. Ennek volt köszönhető, hogy az 1944. július 9-én Budapestre érkező Raoul Wallenberg alaposan előkészíthette sikeres és hatékony embermentő küldetését. [...] Nagy megtiszteltetést és büszkeséget érzek, amikor ma Koszorús Ferenc bátor hazafias tettei elismerésének érdekében emelkedem szólásra. Sok ezer család köszönheti az életét egy olyan ember hősiességének, aki ezekben a bizonytalan és vészterhes időkben kiállt meggyőződése mellett. Hazájához való hűsége és az emberiség iránti szeretete példaként szolgál azok számára, akik az elnyomás és a rasszista fanatizmus ellen küzdenek. [...] Sajnos túl gyakran fordult elő, hogy azok, akik szembeálltak a náci elnyomással, nem kapták meg a méltó elismerést. Ebben az évben, a magyarországi holokauszt ötvenedik évfordulóján az egész világ elgondolkodhat a tanulságok fölött. Büszkeség tölt el, midőn megemlékezem Koszorús ezredes hazafiságáról, emberbarátságáról és hősiességéről.”²²

El kell ismerni ezeket az életmentő erőfeszítéseket, szólni kell róluk a tantermekben, és emléküket minden módon ápolni kell – mégpedig nemcsak a történelmi hűség kedvéért, hanem azért is, hogy ezek a tettek iránymutatásként szolgáljanak a jelenlegi és a jövő nemzedékeknek arra, hogy milyen magatartást tanúsítsanak az olyan barbársággal szemben, amely a nácikat és cinkosaikat, majd később a kommunistákat jellemezte.

Egyesek – köztük néhány történész – nem hajlandók maradéktalanul elismerni a bátor náciellenes fellépések jelentőségét, vagy könnyedén és igaztalanul a „tisztára mosás” bélyegét sütik minden olyan kezdeményezésre, amely a róluk való megemlékezést szolgálja. Feltehetően az az alaptalan félelem munkál bennük, hogy e bátor tettek felelevenítése elhomályosíthatja a holokauszt borzalmait. Fel kell azonban hívnom a figyelmet arra, hogy miközben hatalmas irodalom foglalkozik magával a holokauszttal, nagyon

²² Tom LANTOS: *Ferenc Koszorús: A Hero of the Hungarian Holocaust*, The Congressional Yearbook 1994. Lásd továbbá *Páncélosokkal az életért*, szerk. Hantó Zsuzsa – Székér Nóra, Kiskapu, Budapest, 2015; TÖRÖK Bálint: *Legenda vagy tény*, Magyar Szemle 2000/5–6., 102–119; Tsvi EREZ: *Hungary – Six days in July 1944*, Holocaust and Genocide Studie 1988/1., 37–53; *Az Endre–Baky–Jaross per*, szerk. Karsai László – Molnár Judit, Cserepálvi, Budapest, 1994, 587. A *The American Jewish Yearbook* 46. kötetében (szerk. Harry Schneiderman) a 256. oldalon a következő olvasható: „A közvélemény döntő többsége nem állt a nácik pártjára a zsidókkal szemben. Az emberek alapvetően náciellenesek voltak, és többnyire tisztességesen viselkedtek a zsidókkal szemben.” Ide kívánczik – természetesen a teljesség igénye nélkül – még néhány magyar hős neve: Nagybaczoni-Nagy Vilmos (a Kállay-kormány honvédelmi minisztereként véget vetett a munkaszolgálatos alakulatokban szolgáló zsidók életét fenyegető kegyetlenkedéseknek), Baránszky Tibor (Angelo Rotta pápai nuncius titkáráként menleveleket osztott ki erőltetett menetre kényszerített vagy más fenyegetett helyzetben levő zsidók között), Kálló Ferenc katolikus pap (keresztlevelekkel látott el zsidókat, amiért a nyilasok 1944. október 29-én meggyilkolták), id. Antall József (polgári menekültekért felelős belügyminisztériumi kormánybiztosként zsidók és lengyelek biztonságáról gondoskodott) és Bethlen István (1944-ben a deportálásokat elleni tiltakozásokat juttatott el Horthy kormányzóhoz).

kevés munka látott napvilágot és a köztudatba nagyon kevés jutott el azokról, akik szembezártak az embertelenséggel és zsidó életek megmentésén fáradoztak.

Vannak, akik egyenesen azt sugallják, hogy a keresztény magyarok mentőakcióinak vagy a deportálások július eleji leállításának tárgyalása elvonja a figyelmet a holokauszt-ról – azaz igyekeznek elbagatellizálni vagy elhallgatni bizonyos történelmi tényeket. A revizionizmus, a féligazságok, a megcsonkított történelmi feldolgozások nélkülöznek minden tudományos értéket, és csak a tények meghamisítását, valamint a közvélemény félrevezetését és megosztását szolgálják. E „részleges” történelmi feldolgozást példázza az, ahogyan egyesek a magyar csapatok által 1942 januárjában elkövetett újvidéki vérengzésről beszámolnak. Miközben ismertetik a mérsárlást, a későbbi eseményekről néha megfélekednek – nevezetesen arról, hogy a magyar haditörvényszék bűnösnek mondta ki a fő felelősöket, közülük néhányan Németországba menekültek, ahol az SS-ben kaptak fontos beosztásokat, „majd a német megszálló erők tisztjeiként 1944-ben visszatértek Magyarországra”.²³

Egyes esetekben – így például a keresztény egyházak vonatkozásában – a mérleg árnyaltnak, illetve vegyesnek mondható. Serédi Jusztinián hercegprímás, Ravasz László református püspök és más egyházi vezetők Horthyval és a kormány egyes tagjaival (köztük Sztójay miniszterelnökkel) folytatott megbeszéléseik során hangot adtak aggodalmaiknak, de nyilvánosan nem emeltek szót a zsidóellenes intézkedések és a deportálások ellen, s többnyire csak az áttértek és a zsidó származású keresztények védelmére összpontosították erőfeszítéseiket.²⁴ Amint Deák István professzor megjegyzi: „Tragikus volt, hogy a hercegprímás diszkrétan tiltakozott a gettóban elkövetett atrocitások ellen, miközben százezrek már úton voltak a gázkamrák felé. Azt kell gondolnunk, hogy a nyilvánosság előtt időben elhangzó tiltakozások [...] lelassították volna a deportálási folyamatot. Nem állították volna meg Eichmann-t, de zavart idéztek volna elő az állítólagosan keresztény csendőrök és köztisztviselők között, akik nélkül a deportálás nem mehetett volna végbe.”²⁵ Braham ugyanakkor rámutat, hogy „a legfőbb egyházi vezetőkkel ellentétben néhány püspök aktívabb szerepet játszott az üldözött zsidók érdekében. Minden lehetőséget megteremtettek, hogy egyházmegyéjükben a helyi hatóságokat a zsidók megpróbáltatásainak enyhítésére bírják. [...] Három püspök [Márton Áron, Apor Vilmos és Hamvas Endre] a nyilvánosság előtt is szót emelt a gettóba zárások és a deportálások ellen.”²⁶

Minden fogyatékoságuk ellenére az egyházi vezetők erőfeszítései tehát „némi pozitív eredménnyel jártak. Mentességet biztosítottak zsidó származású egyházi személyek és vegyes házasságokban élők számára. Elérték, hogy az áttértek elnézőbb bánásmódban részesüljenek. [...] Az egyházi vezetőknek kétségtelen szerepük volt abban, hogy Horthy leállította a deportálásokat.”²⁷

²³ CARTLEDGE: *I. m.*, 384.

²⁴ Randolph L. BRAHAM: *The Christian Churches of Hungary and the Holocaust*, Yad Vashem Studies 2001, 10.

²⁵ Idézi CORNELIUS: *I. m.*, 308–309.

²⁶ BRAHAM: *The Christian Churches of Hungary and the Holocaust*, 23.

²⁷ *Uo.*, 22. Lévai Jenő, aki az elsők között jelentetett meg a magyar zsidóság tragédiájával foglalkozó részletes munkákat, így fogalmaz: „A keresztény egyházaknak ez a hatalmas megmozdulása kétségtelenül hatással

1944. március 19-e és az azt követő események egymással szorosan összefüggő, bonyolult, olykor árnyalandó, ám összességükben szörnyűséges történelmi tények, amelyek a magyar történelem egyik legsötétebb évében következtek be. Tragédia tragédiát követett. Abban reménykedem, hogy politikai megfontolások nem fogják eltorzítani a történelmi viták komolyságát és őszinteségét, nem fogják gátolni a hősök érdemeinek elismerését, s nem telepednek rá a sokak életét mind a mai napig érintő tragédiáknak szentelt méltó megemlékezésekre.

Csehszlovákiából hazatérők csomagjainak átvizsgálása, 1964

volt a kormány tagjaira és Horthy kormányzót is felrázta addigi gyámoltalan, közönyös magatartásából” (LÉVAI Jenő: *Žsidósors Magyarországon*, Merkantil Nyomda, Budapest, 1948, 206).